

Erika Kržišnik
Filozofska fakulteta, Ljubljana
UDK 811.163.6'373.7:316.647.5

Negativna vrednotenjska zaznamovanost leksemov v slovenščini

Leksemi z negativnim evalvativnim konotativnim delom pomena so najbolj neposredno sredstvo za izražanje negativnega odnosa do poimenovanega. V prispevku je prikazano, kako slovensko slovaropisje obravnava leksiko te vrste, kakšna je glede na izvor in glede na to, kaj tematizira. Primerjava lastnosti negativno kvalificirane leksike v dveh slovarjih, starejšem SSKJ in novejšem SNB, razkriva tudi nekatere časovno vezane značilnosti te leksike.

leksikologija, semantika, evalvativna konotativnost, slovar, sovražni govor

Lexemes with negative evaluative connotations are the most direct way of expressing a negative attitude towards something. The article shows how Slovene dictionary writing deals with lexemes of this kind, in particular with regard to origin and what is thematised. A comparison of negatively qualified lexemes in two dictionaries – the older SSKJ and the newer SNB, reveal some of the temporal characteristics of these lexemes.

lexicology, semantics, evaluative connotation, dictionary, hate speech

1

V času, ko država lahko bankrotira – ne toliko zaradi stanja na bančnem računu, temveč zaradi besed, ki jih izreče človek v določeni, »pravi« funkciji, na določenem, »pravem« položaju –,² se počasi ponovno začenjamo zavedati, kaj je **moč besede**. Vsaj na videz jo je pred tem izgubljala, ko smo s pojavom računalnika in njegovega čarobnega privida, da je vsebine mogoče ubesedovati neposredno »iz glave«, doživljali veliko **inflacijo besed**. Neznosna lahkost ubesedovanja je poleg drugih tudi eden od razlogov, da je mogoče dejanske in potencialne volivce v trenutku, ko izražajo svoje nezadovoljstvo, ozmerjati z **zombiji**,³ ne da bi se kdorkoli v isti sapi odpovedal položaju na oblasti. Ni čudno, da je ta čas v slovenskem pojmovniku dokončno aktualiziral in ustalil pojem **sovražnega govora**.

1.1 Kaj se je zgodilo – z besedo

V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ, 1970–1991) **iztočnice zombi** še ni. V začetku leta 2013 izšlem *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (dalje SNB, 2012) sta besedi pripisana dva pomena: 1. 'mitološko bitje, ki je s pomočjo magije oživel, v filmih pogosto upodobljeno kot razpadajoče bitje, ki deluje pod nadzorom koga', 2. 'kdor je počasen v svojih

2 Članek nastaja v dneh po nepremišljeni izjavi Jeroena Dijsselbloema, prvega moža evroobmočja, ki je ob reševanju ciprske finančne krize »napovedal«, da bosta naslednji kandidatki za »reševanje« Španija in Slovenija. Izjavo je kasneje sicer preklcal.

3 Tako so bili decembra 2012 v prvi od t. i. vseljudskih vstaj proti korupciji v Sloveniji poimenovani protestniki. Prim. Wikipedija: Protesti v Sloveniji (2012–2013): »Del aktualne vladne koalicije na čelu s premierjem Janezom Janšo se je na dogodke javno odzval izrazito negativno. Protestnike označujejo z besedami, kot so 'zombiji' in 'levi fašisti'.«

reakcijah, brezvoljen in neobčutljiv na dogodke v okolici? Prvi pomen ima kvalifikatorsko pojasnilo *po nekaterih verovanjih*, drugi pa kvalifikator *ekspresivno*.⁴ Če bi SNB izšel kak mesec ali dva kasneje, bi prvi pomen že lahko pokazal pomenski razvoj v podpomen 'kdor protestira proti oblasti brez lastne volje in po (politični) volji koga drugega' in bil označen s kvalif. **slabš**.⁵ Podobno kot se je že zgodilo s pomenskim razvojem besede *vampir*, prim. SSKJ: 1. *po ljudskem verovanju* 'mrtvec, ki vstaja ponoči iz groba in sesa ljudem kri'; 2. **slabš**. 'brezobziren, neusmiljen izkoriščevalec'. Kot aktualni *zombi* je imel morda tudi pomenski prenos pri *vampirju* opraviti z ideologijo, na kar namiguje edini zgled pri drugem pomenu: **lastnik tovarne je bil pravi vampir**.

Opisani pomenski razrast je ena od možnosti za razvoj vrednotenjsko (evalvativno) konotiranih pomenov leksemov in navedeni zgled kaže tipizirano sobesedilo, v okviru katerega se konkretni leksem s tako konotativnostjo tipično rabi. Govorimo torej o konvencionalizirani in uslovarjeni, ne zgolj sobesedilni vrednotenjski konotativnosti leksemov. Zanimala nas bo zlasti negativna vrednotenjska konotacija, natančneje leksikalna sredstva, ki jih udeleženci v komunikaciji izberejo, kadar poimenovano vsebino (osebo, stvar, lastnost, dejanje, stanje, dogajanje, čas in prostor) hote ali nehote ocenijo kot »slabo« (prim. *slab* 1. 'ki ima negativne lastnosti, zlasti v moralnem pogledu'). Odgovor smo poskušali najti v obeh že omenjenih slovarjih, starejšem SSKJ in novejšem SNB, ki slovarsko gradivo topogledno tudi označujeta s posebnimi kvalif.

1.2

Zavedamo se, da slovar kot jezikovni priročnik ni zgolj zrcalo zunajjezikovne resničnosti, temveč prek svojih avtorjev vsaj do neke mere tudi njen interpret.⁶ To temo na gradivu slovenskih slovarjev obravnava Vojko Gorjanc v članku I. 2005. Prvine žaljivega govora v izbranih slovenskih slovarjih, tudi v SSKJ, opazuje na ravni izbire slovarskih iztočnic, definicij in zgledov. Ekspresivni kvalif. s tega vidika niso bili posebej analizirani, Gorjanc (2005: 199) pravi le, da mora biti izrazito negativno vrednotenjsko konotirano izrazje označeno tako, »da uporabnik slovarja nedvoumno razbere, da gre za poimenovanje, ki nosi negativno ekspresijo in je njegova uporaba žaljiva«. ⁷ Posredno kvalif. problematizira ob vprašanju (ne)vključevanja iztočnic z negativno vrednotenjsko konotativnostjo v slovar sploh in omenja prakso v ZDA v 60. in 70. letih, ko so se iz slovarjev izključevala slabšalna poimenovanja za pripadnike etničnih in verskih manjšin, različnih ras itn.

4 Uporabljali bomo termin kvalifikator, dalje krajšano v kvalif., ker je rabljen v obeh tukaj pregledanih slovarjih in ima terminološko ustreznico v izrazu kvalifikatorsko pojasnilo.

5 Ob preverjanju razumevanja med študenti 3. letnika slovenistike se je pokazalo, da so v celoti prepoznali samo konotativni del pomena, tj. negativno vrednotenje, medtem ko je iz 1. pomena izpeljani denotativni del »nameravanega« pomena veliki večini ostal nedostopen, zlasti njegovo jedro, ki je v »deluje pod nadzorom drugega« in je vir negativnega vrednotenja. Domnevam, da je tako zato, ker je beseda *zombi* v slovenščini že razvila drugače usmerjeni 2. pomen ('počasnost', 'neobčutljivost'), ki ga študenti poznajo.

6 Seveda pa je vsak avtor najprej otrok svojega časa.

7 Ob tem navaja iztočnico *peder*, ki ima v SSKJ kvalif. *pog.*, morala pa bi imeti tudi vrednotenjski kvalif. *slabš*. S tem se lahko samo strinjamo in navedemo še primer iz SNB, ki ob iztočnici *čefur* kvalif. *slabš*. pripisuje le prvemu pomenu 'pripadnik katerega koli naroda nekdanje Jugoslavije razen Slovencev, živeč v Sloveniji', drugi pomen 'pripadnik subkulture skupine z značilno govorico, ki je mešanica slovenščine in jezikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije; čapec' pušča brez oznake. Težko je verjeti, da bi preneseni pomen leksema z negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom lahko zavzel mesto tako rekoč terminološkega poimenovanja.

Opozarja na dejstvo, da tudi SSKJ iztočnice *čefur* ni vključil niti v dodatku v zadnji knjigi (ko je bila beseda že v rabi). Način spominja na prakso nekaterih starejših (verjetno ne le) slovenskih slovarjev, ki so na primer problem kalkiranih besed reševali tako, da so jih preprosto izločili.⁸

2 Gradivo in vrednotenjsko označevanje v slovarjih

V jeziku ravno za družbeno negativno vrednotene denotate, opomenjene npr. kot 'tisti, ki jemlje nedovoljeno', 'tisti, ki je fizično/duševno prizadet', 'izločati seč', 'izločati blato', 'imeti spolni odnos', najpogosteje obstaja več vzporednih poimenovanj, ki po načelu jezikovne diverzifikacije nosijo različne dodatne kvalifikacije. Prim. za prvo poimenovanja *tat* (neoznačeno), *dolgoprstnež* (evfemistično), *kradljivec* (navadno ekspresivno – vse po SSKJ), *tajkun* (v SNB neoznačeno) ali za 'izločati seč iz telesa' (vse po SSKJ): *mokriti* (knjižno), *urindirati* (medicinsko), *lulati* (otroško), *scati* (vulgarno), *curati* (vulgarno – vse po SSKJ).⁹ Past za slovaropisca predstavlja zahteva po ločevanju med t. i. objektivnim (družbenim) vrednotenjem poimenovane vsebine (npr. kdor krade, se mu pač reče *tat*) in z leksemom izraženim odnosom do te vsebine (npr. s poimenovanjem istega kot *dolgoprstnež*). Vprašanje, na katero tukaj ne bomo odgovorili, je: ali je dosledno ločevanje vedno mogoče?

2.1

SSKJ ima za negativni vrednotenjski konotativni pomen na voljo tri kvalif., *slabš[alno]*, *nizko* in *vulg[arno]* (zaporedje po moči negativne kvalifikacije). *Slabš.* se pojavlja v 2040 geslih, *nizko* v 211 in *vulg.* v 123.¹⁰ Statistično gledano se zdi, da je količina negativno kvalificiranega gradiva v začetnem delu SSKJ večja kakor v končnem – v prvi od petih knjig je tako dobrih 26 % (ali 537 enot) od vsega s *slabš.* in slabih 24 % (50) od vsega z *nizko* označenega gradiva, medtem ko ga je v zadnji le dobrih 11 % (236) od *slabš.* in dobrih 16 % (34) od tistih z *nizko*. Ker s kvalif. *vulg.* označeno gradivo tega ne potrjuje – v prvi knjigi je tako označenih dobrih 11 % (14), v zadnji pa dobrih 17 % (22), je mogoče bolje, da kot verjetno manj objektivni izpostavimo le kvalif. *slabš.*¹¹ Manj objektivnega ga navsezadnje dela tudi očitna potreba, da ima varianto *nav[adno] slabš.*, s katero je zaznamovano dobrih 13 % gradiva (276 gesel).

Kar nekaj gradiva v SSKJ je danes zastarelo ali manj v rabi, in tudi če se ne strinjamo s tem, da bi bil denotativni del nujno stalni, konotativni pa nujno nestalni del pomena, pregled gradiva

8 Tako v Pleteršnikovem slovarju (1994/95) pod iztočnico *mir* najdemo tri variante slovenskega frazema z nemškim ustreznikom *in Ruhe lassen: pustiti pri miru/na miru/z mirom*, ne pa tudi nemškemu popolnoma ekvivalentne variante *pustiti v miru*, ki jo še danes, čeprav redkeje kot ostali dve, najdemo v korpusih.

9 Kot je videti, Slovenci za ta denotat nezaznamovanega poimenovanja sploh nimamo.

10 Pri tem so se pri iskanju po e-verzijah (SSKJ na CD-romu in na spletu) pokazale relevantne kvantitativne razlike za kvalif. *slabš.* in *nizko*. Z zahtevnim iskanjem po *slabš.* dobimo na CD-romu 2040 zadetkov, v spletni verziji pa z iskanjem <15>slabš.<16> le 1477. Razlika znaša dobrih 25 odstotkov. Iskanje po *nizko* na CD-romu ponudi 2 zadetka, v spletni verziji pa 217 (a tudi tu se ob natančnem pregledu pokaže sicer zanemarljiva razlika, da vsaj v štirih primerih ne gre za kvalif., temveč za besedo v pomenski razlagi ali zgledu). Po preverjanju na Inštitutu za slovenski jezik smo upoštevali količino 2040 za *slabš.* in 217 za *nizko*. Kako previdni morajo biti šele korpusni jezikoslovci pri pripravi korpusnega gradiva in interpretaciji dobljenih statističnih podatkov!

11 Za potrditev smo vzeli še sredino SSKJ, iztočnice na črko *p*, in ugotovili, da obsegajo slabih 13 % (261 iztočnic) s kvalif. *slabš.* označenega gradiva, kar je skoraj polovica manj kot prva knjiga (obseg strani iztočnic s *p* je enak oz. ima 1. knjiga celo 25 strani manj) in več kot zadnja knjiga (pri čemer je obseg iztočnic črke *p* za 150 strani manjši od obsega zadnje knjige, kar pomeni, da je frekvenca kvalif. *slabš.* v delu *p* še višja).

vendarle kaže večjo vezanost konotacije na »prostor in čas«. Toda gradivo, kakršno je, tudi kaže, da je mogoče jezikovna sredstva in pomenske procese, ki lekseme opredeljujejo kot vrednotenjsko zaznamovane, deloma posplošiti, prav tako je lahko posplošena njihova tematizacija, tj. kaj izražajo. Morebitne nedoslednosti ali napake v slovarskem kvalificiranju nas ne bodo zanimale.¹²

2.2

Pri označevanju vrednotenjske konotativnosti gradiva v SNB je zanimivo, da – poleg kvalif. *ekspr.*, ki je v tem smislu nevtralen – uporablja le vrednotenjske kvalif. za negativno, *slabš[alno]* in *vulg[arno]*, medtem ko pozitivnega vrednotenja niti ne predvideva (prim. v uvodu pod 4.1). Ali to pomeni, da leksikalna sredstva, na novo ali z novimi pomeni rabljena v zadnjih dvajsetih letih, opisujejo svet, ki ga ni mogoče pozitivno ovrednotiti? Lahko tudi, da so se avtorji izogibali prenagljenemu kvalificiranju – na to bi kazalo zmanjšanje števila negativnih vrednotenjskih kvalif. s tri v SSKJ na dva in malo z njimi opremljenega gradiva v SNB – v SSKJ sta negativno vrednotenjsko kvalificirana dobra 2 odstotka gradiva, v SNB pa le pol odstotka (*slabš.* 14 gesel, *vulg.* 12).¹³ Gotovo to pomeni tudi to, da vrednotenjska konotacija za ustalitev potrebuje večjo časovno distanco – kar podpira že izrečeno misel, da zastarelost enega dela tako kvalificirane leksike v SSKJ na relevantnost ugotovitev ne bi smela vplivati. Pri naštevanju vzrokov tudi ne moremo mimo pragmatičnega dejstva, da se je v Sloveniji meja dopustnosti tako zaznamovane leksike v knjižnem jeziku oz. v javni rabi v zadnjih 20 letih pomaknila precej navzgor: nekako sprejemljivo je postalo, kar je bilo pred tem premočno negativno vrednotenjsko zaznamovano. Od tod tudi že omenjeni problem sovražnega govora.¹⁴

3 Kaj je negativno vrednoteno in za kaj?

O predvidljivi konotativnosti leksikalnih enot in o povezavi s kvalificiranjem le-teh v slovarjih se je v slovenističnem jezikoslovju že razmišljalo, najprej je l. 1972 Ada Vidovič Muha v zvezi z zaznamovanostjo ozkoknjižne leksike, kasneje razširjeno o konotativnosti glede na izvor (Vidovič Muha 2000: 98–110). Preden tu dane okvire preverimo na negativno vrednotenjsko konotirani leksiki, se zdi nujno mimogrede obrniti pozornost na vsaj eno nedorečenost pri kvalificiranju konotativnosti v slovenskih slovarjih sploh oz. temu namenjeni terminologiji. Problem je načela Andreja Žele (1993), spodbuda je bila sprememba termina ekspresivni kvalif. iz SSKJ v čustvenostne oznake v *Slovenskem pravopisu* (dalje SP I, 1990). Želetova opozarja, da slovenjenje ekspresivno v čustvenostno, kar je bil namen avtorjev Pravil SP I, ni ustrezna terminološka rešitev, saj je čustvenostna konotacija le del ekspresivnosti, ki jo ima tako označena leksikalna enota. Nadpomenke za drugi del

¹² Prim. napaka v kvalifikaciji zglada *sunil ga je v moda* kot *nizko* je na primer razložljiva z dejstvom, da je tako označen zglad *sunil ga v jajca* (prim. *jajce* 2. nav. mn. pog. 'moška spolna žleza, modo'/nizko *sunil ga v jajca*).

¹³ Na tem mestu se zahvaljujem Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša za elektronsko narejene spiske iztočnic z neg. kvalif.

¹⁴ Navedimo primer rabe frazema *imeti jajca*, ki je svoje mesto v slovenskem parlamentarnem diskurzu našel že v prvem letu osamosvojitve (1991). Kako je ta premik »primernosti« odmeval, kaže eden od zgledov iz Gigafide, ki se na ta govorni dogodek sklicujejo še mnogo kasneje: »Torej sem bil razrešen zaradi napak, ki jih ni bilo oz. jih nisem napravil. G. odborika, sedanjega poslanca, pa ni bilo toliko v hlačah (**Peterle bi rekel ni imel jajc**), da bi priznal svojo napako [...].«

konotativnega pomena, ki povzroča ekspresijo, ne navaja,¹⁵ gre pa za vrednotenjsko (evalvativno) konotativnost, o čemer lahko – prav tako v zvezi z razmerjem med čustvenostnimi in ekspresivnimi kvalif. – beremo v E. Kržišnik (2004: 105–106), kjer se o ekspresivnosti govori kot o funkciji, ki jo ima emocionalno/čustveno in evalvativno/vrednotenjsko konotirana leksika v besedilu.

3.1

Vidovičeva (2000: 98)¹⁶ z **vidika izvora** leksikalnega pomena deli konotativnost na prvotno, inherentno, ko so »konotativne prvine vgrajene v samo morfematiko leksema«, in drugotno, adherentno, »ko konotativne prvine nastanejo v zvezi s katerim izmed drugotnih pomenov večpomenskega leksema«. O inherentnosti in adherentnosti je tu govor z vidika pomenskega razvoja leksema, zato sta obe vrsti konotativnosti stalni (uslovarjeni)¹⁷ in obe prisotni tudi v leksemih z negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom.

3.1.1

Skrajna stopnja negativnosti, označena z *vulg.*, je glede na gradivo SSKJ v največji meri leksemu inherentna konotativnost (npr. *rit*, *drek* in tvorjenke, *srati*), pri čemer je izjemno redko izražena s priponskim morfemom (npr. *cip-ar-iti*, *cip-ar-na*). Močno je vezana na pomen 'deli telesa in njihova izločanja in spolna funkcija' (adherentno npr. *odcejati se*, *podreti*, *porivati*). Leksemi, ki imajo kvalif. *vulg.* samo ob pomenu 'izločanje', imajo lahko v prenesenih pomenih negativno konotativnost omiljeno iz *vulg.* v *nizko*, npr. *drek*, *prdec*, *osrati*. Leksemi, ki poimenujejo spolnost, tega premika konotativnosti ne izkazujejo in ostajajo v območju *vulg.*, npr. *jebati* tudi v pomenu 'grdo, grobo ravnati s kom' in *jajcati se* za 'jeziti se, razburjati se' v SSKJ. Misel potrjuje z več zgledi tudi novi slovar (SNB), primer *drkati* za oba pomena 'samozadovoljevati se' in 'delati, povzročati komu kaj nezaželenega'. Pogosto je z adherentno konotativnostjo dosežen ravno obraten premik, prim. *kavsati* 1. *nav. ekspr.* 'hitro, sunkovito segati s kljunom po čem'; 2. *vulg.* 'spolno občevati'.

Kvalif. *vulg.* tako v SSKJ kot tudi v SNB praviloma ni dopolnjen s socialnozvrstnim kvalif., saj to kot napotek za rabo v knjižnem jeziku niti ni potrebno: skrajno negativno vrednotenje samoumevno vanj ne sodi. Prim. *goflja* ima za pomen 'usta' kvalif. *vulg.*, za preneseni pomen 'govorjenje' pa poleg *slabš.* še zvrstni kvalif. *pog.*¹⁸

¹⁵ Navaja in opisuje pa specifične kvalif., npr. *evfem.*, *iron.*, *slabš.* itn.

¹⁶ Enako v drugi, dopoljnjeni izdaji (Vidovič Muha 2013: 109–120).

¹⁷ Pojma inherentnost in adherentnost se v zvezi z leksiko v slovenskem jezikoslovlju pojavljata večkrat in v različnih zvezah. Vidovič Muha poleg inherentne in adherentne konotativnosti (Vidovič 2000) navaja še inherentno/adherentno knjižnost (prvič v Vidovič Muha 1972) in govori o inherentni »funkcijsko- in socialnozvrstni prepoznavnosti leksike« (Vidovič Muha 2000: 98); Žele (1993) o inherentni in adherentni ekspresivnosti. Tako Vidovičeva kot Želetova se sklicujeta na češkega jezikoslovca J. Zimo in njegovo delo *Expresivita slova v současné češtině* iz leta 1961, vendar pojma razumeta različno: za razliko od zgoraj navedenega razvojnega pojmovanja Vidovičeve govori Želetova o sinhronem stanju v slovarju, zanjo je inherentno tisto, kar je uslovarjeno (ustaljeno), adherentno pa, kar je v besedilu pridobljeno. V našem razpravljanju inherentno/adherentno konotativnost torej razumemo v smislu Vidovičeve.

¹⁸ Le tri izjeme so: *britof*, *larfa* in *uscati se*.

3.1.2

Nizko, ki izraža srednjo stopnjo negativnosti, je vrednotenjska konotativnost, ki je redko inherentna (npr. *guzniti* 'umreti', *kozlati* 'bruhati'), se pa uveljavlja z nekoliko večjim naborom besedotvornih obrazil, a ta so praviloma razvrščena ob že vrednotenjsko zaznamovani besedotvorni podstavi, npr. *drekač*, *driskač*, *vampež*, *klobasariti*, *pezdè*, ali pa je pri tvorjenkah zaznamovana samo podstava, npr. *debeloritnica*. Najpogosteje je *nizko* adherentna oznaka, in sicer prvenstveno za metaforični prenos živalskih (npr. *lajati*, *crkniti*) ali živalim pripisanih (*voluhar*, *gnida*, *kobila*, *krota*) lastnosti, dejanj itn. na človeka.

Tudi kvalif. *nizko* večinoma ni spremljan s socialnozvrstno kvalifikacijo, primeri, kjer je, pa razkrivajo njegovo prehodno mesto med slabšalnostjo in vulgarnostjo: en del z *nizko* označenih enot ima socialnozvrstni kvalif. *nižje pogovorno* (*krepati*, *šintar*, *zos*), drugi del *pogovorno* (*crka*, *gobezdati*, *sfaširati*). Vsaj to pritrjuje odločitvi SNB za dvostopenjsko (*slabš.* in *vulg.*) označevanje negativne vrednotenjske konotacije.

3.1.3

S kvalif. *slabš.* zaznamovano slovarsko gradivo je za razpravljanje o negativni vrednotenjski konotativnost najzanimivejše in najbolj povedno, saj razkriva vse težave, ki jih imajo po eni strani rojeni govorniki s svojim družbeno pogojenim, pogosto nezavednim stereotipnim vrednotenjem sveta ter po drugi strani slovaropisci z uzaveščanjem razmejevanja med (družbenim, kulturnim, civilizacijskim) označevanjem vrednotenja poimenovane vsebine (denotacije) in označevanjem vrednotenjskega odnosa do nje (konotacija).

Tudi ta zaznamovanost je inherentna (*baba*, *candra*, *cipa*, *cmera*, *čobodra*, *drhal*, *blebetati*, *fante*, *far*, *požeruh*, *zijalo*, *hvalisati*) in adherentna (*gos*, *hlod*, *kifeljc*, *taca*, *kumara*, *gobcati*, *kruiliti*). Za inherentno slabšalnost je značilno, da se uveljavlja s polnim naborom besedotvornih obrazil, npr.: *deklača*, *drgajsati*, *robavs*, *stikavt*, *kmetavz*, *ženščè*, *babela*, *pajacelj*, *deklina*, *babetina*, *bablè*, *zamorklja*, *madžaron*, *revše*, *stremuh*, *smdulja*, *pisun*, *kočura*.

Priponska obrazila so lahko dodana nezaznamovani (*bled-uh*) ali že (slabšalno) zaznamovani besedotvorni podstavi (*blebet-ulja*). Nekatera so specializirana (od produktivnih npr. *-è*, *-uh(a)*, *-ura*), druga prinašajo tak pomen, če obstaja nezaznamovana sopomenka brez tega obrazila, npr. *deklina* proti *dekle* ali najtvornejši *-ar*: *narodnjakar* (proti *narodnjak*), tako še *nazadnjakar*, *naprednjakar*, *rodoljubar*, *ponočnjakar*, *sestankar*, *učenjakar*, *umetnjakar*, *uslugar* skupaj z izpeljankami, npr. *novotar-ija*, *novotariti*, *novotarstvo*. Trditve o besedotvorno izraženi inherentni slabšalnosti, zlasti o produktivnosti in neproduktivnosti obrazil, veljajo seveda za leksiko knjižnega (standardnega) jezika. Celovito sliko o izrazni zaznamovanosti slabšalnosti oz. negativne vrednotenjske konotativnosti v slovenski leksiki sploh bi dobili šele, če bi te podatke dopolnili s podatki o stanju v neknjižnih zvrsteh, predvidoma zlasti v narečjih in slengu.

Pri adherentni slabšalnosti je opazno, da se razvije ob pomenskih razrastih v dve smeri:

(a) pri pomenskem prenosu, zlasti žival → človek (podobno kot pri *nizko*): žival *čreda*, *dvoživka*, *gos*, *govedo*, *hijena*, *kača*, *kameleon*, *kavka*, *konj*, *koza*, *kozel*, *papagaj*, *pijavka*, *veščca*, *vol*, *zajec*; del živali *krača*, *krak*, *krempelj*, *parkelj*, *šapa*, *taca*; drugo: *garjavec*, *gnezdo*, *pesjak*, *izmolsti*,

jahati, kruliti, lajati, renčati, revskati, rjoveti, zarenčati; pa tudi, čeprav redkeje, rastlina → človek: *čok, hlod, piškav, seme, tnaló*;

(b) pri pomenskih razrastih prevzete leksike,¹⁹ česar pri drugih dveh stopnjah negativne vrednotenjske konotativnosti ni opaziti,²⁰ in sicer gre za dve skupini leksemov:²¹ prvotno terminološka poimenovanja, npr. *bastard, epikureizem, farsa, homunkulus, idiot, inscenacija, kazuistika, kreten, kretinizem/kretenizem*,²² *logicizem, makiavelist, mameluk, manijak, marioneta, materialist, mysticizem, vazal*, in, pogosteje, poimenovanja, ki sicer niso specialno terminološka, a jih socialnozvrstno lahko označimo kot *izobr[azbeno]*,²³ npr. *cionizem, dogmatičen, epigon, esteti-zirati, harpija, hipercivilizacija, ilustrativen, intriga, kamarila, klerikalec, kompromis, konfident, korupcija, kozmopolit, lokalizem, manipulacija, oportunist, parveni, renegat, separatist, tehnicist, tehnokracija, voluntarizem*, ki imajo variantni kvalif. *nav. slabš.*, od tistih, ki imajo samo *slabš.*, npr. *akademizem, amater, analfabet, barbar, diletantizem, doktrinaren, evnuh, frakcionáš, harlekin, hipermoderen, imitator, individualist, kapitulant, karierist, ksantipa, tendenciozen, vandalizem*.

Ekspresivna in socialnozvrstna zaznamovanost sta pri leksiki, označeni s *slabš.*, tesneje prepletene. V SSKJ sta povezani pri skoraj 10 % gradiva, in sicer *slabš.* z *nižje pog.* 9-krat (npr. *afna, fris, krepan*), z *žarg.* 4-krat (*bruculja, moriti koga s čim*), z *nar.* 21-krat (*cmerna, kripa*), s *knjiž.* 41-krat (poleg že navedenih prevzetih besed npr. še *čustvenjak, splavuša*), najpogosteje, 110-krat, s *pog.* (*blefer, belček, črnoroček, fajmošter, gobezdati, gobezd-ač* itn., *gump-ec, kifeljč, klump, kreten, lajdra, pamž, trap-a* itn., *zatrpati se*).

Pri gradivu s kvalif. *slabš.* je nemogoče spregledati povezavo s časom nastanka slovarja, predvsem v ideološkem smislu, a tudi v povezavi z »modo« ali »trendi« tistega časa, npr. v 1. knjigi (1970) iztočnica *beatles* ali *beatle* s pomenom *nav. slabš.* 'mlad fant z dolgimi lasmi, ki se vpadljivo oblači in vede'. Od vseh leksemov z negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom so prav tisti s kvalif. *slabš.* prvi, ki lahko podležejo spremembi vrednotenjske konotativnosti v smeri ekspresivne nevtralnosti ali celo v nasprotni vrednotenjski pol. To se je zgodilo na primer s konotativnim delom pomena *knjigožer*, ki ima v SSKJ kvalif. *slabš.* ('kdor veliko, hitro bere'), vsi zadetki v Gigafidi pa izražajo pozitivno vrednotenjsko konotativnost.

19 V to skupino ne gredo t. i. ljudske tujke, te imajo praviloma inherentno slabšalnost, npr. *afna, banda, baraba, far, firer, flinta, fris, kanalja, kanclija, ksiht, tercijsalec, žandar*. Tako tudi prevzeto iz hrvaščine in/ali srbiščine, npr. *čorav, čorba*. Tudi v skupini s kvalif. *nizko* ima *mona* inherentno konotativnost.

20 Oziroma je to bolj ali manj osamljeno, npr. razvoj *vulg.* iz prvotno terminološkega izraza: *sekret* 1. *biol.* 'organizmu potrebna snov, ki jo izločajo žleze [...]'. 2. *vulg.* 'stranišče'.

21 Pomenljivo je, da ti dve skupini hkrati izkazujejo inherentno ozko knjižnost (prim. Vidovič Muha 2000: 104–105).

22 Posebno zanimiv, že skoraj zabaven je primer tvorjenk *kretinizem* in *kretenizem*. *Kretinizem* je v SSKJ 1. *medicinalaj* 'telesna in duševna nerazvitost zaradi pomanjkljivega delovanja žleze ščitnice', 2. *pog. slabš.* 'omejeno, neumno dejanje ali ravnanje'. Besedo *kretenizem*, ki ima le pravkar opisani 2. pomen in je verjetno nastala kot nekakšna kontaminacija besede *kretinizem* in izpeljave iz *kreten* z že razvitim 2. pomenom, bomo tako v SSKJ kot v SNB zaman iskali. Korpus Gigafida dobro pokaže rabo: 4 zadetki z iskanjem *kretinizem*, vsi iz medicinske strokovne literature, in 322 zadetkov za *kretenizem*, med katerimi je celo par primerov rabe v terminološkem pomenu, npr. *Zmanjšana dejavnost ali odpoved ščitnice povzroča [...] in kretenizem*.

23 Ta socialnozvrstni kvalif. najdemo le v SP 01 z opisom »knjižna prvina, značilna za ljudi, ki v svojem izražanju kažejo na določeno višjo izobrazbo«.

3.2

Vrednotenjsko zaznamovani leksemi (verjetno pa vsi z izrazito konotativnostjo) v diskurzu bolj uveljavljajo svoj konotativni kakor denotativni del pomena – o tem nas prepričuje tudi v op. 4 opisano razumevanje besede *zombi*. Zaradi tega je poleg izvora informativna tudi **tematizacija negativne konotativnosti**: kaj tako označeni leksemi torej izražajo?

Analizirano gradivo kaže, da v slovenščini leksikalno najpogosteje negativno vrednotimo spolnost, (telesno) izločanje, določene lastnosti stvari in (telesne in duševne lastnosti) človeka (poleg nespecificirane lastnosti ničvrednosti posebej neumnost in strahopetnost), skrajna čustvena stanja, govorjenje, umiranje, način hranjenja in pitja ter posebne, izstopajoče oz. »druge«/»drugačne« družbene skupine in njihove pripadnike. Vse tematizirane skupine so sicer prisotne na vseh stopnjah negativnega vrednotenja, vendar z opazno različno pogostnostjo.

3.2.1

Vulg. kot skrajno negativno vrednotenje kvalificira predvsem spolnost in izločanje – tudi izločanje je izraženo s poimenovanji za dele telesa, ki opravljajo tudi spolno funkcijo (*rit*) ali z njimi povezane dejavnosti (*sрати, scati, prdeti*), s pomenskim razrastom v posameznih primerih tudi 'umazanost' *drekast, podrekati*, telesno lastnost *ritast*, duševno lastnost 'strah' *usrati se, pezdec*, umiranje *gavzniti*, govorjenje *jajcati se* (v SNB kot novejšo še *pizditi* idr., prim. v 3.1.1), »drugačnost« je z *vulg.* označena samo v okviru spolnosti (*buzarant*).²⁴

3.2.2

Pri kvalificiranju z *nizko* je – poleg že v 3.1.2 omenjenega dejstva, da gre večinoma, pri leksemih za izražanju spolnosti celo izključno za adherentno, torej sekundarno konotativnost – opazen upad leksemov, ki izražajo spolnost (*potreben, sasek*) in izločanje (*odtočiti, rigati*). Namnožijo se zlasti leksemi za vrednotenje govorjenja (*drekač, gobec, gobcati, gobezdati, kokodakati*, nalajati) in umiranja (*crkniti, guzniti, krepati, stegniti se, škripniti*), pogostejša so tudi poimenovanja za: telesne *crka, tolstoritnica, glista* in duševne lastnosti (strah, lenoba, neumnost) *cucek, gnoj, tele*; hranjenje *nažreti se, šopati*; pitje *nažreti se, žlampati*.

3.2.3

Kvalif. *slabš.* v SSKJ kaže popoln umik leksemov, ki izražajo izločanje, nadaljnji upad poimenovanj za spolnost (*cipa, candra, lajdra*) in naraščanje poimenovanj, ki izražajo vse drugo omenjeno. Primeri: telesne lastnosti *debeluh, donda, počasne; krevljast, štorast*; duševne lastnosti *prismoda, teleban, idiot, mevža; mulast, pogolten*; hranjenje *požeruh*; pijača *lokati, nažehtati se*; oblačila *capa, klafedra*; umiranje *crkovina, hiralnica, izkrehati*. Najpogosteje leksemi z najnižjo stopnjo negativne vrednotenjske konotativnosti tematizirajo govorjenje ali so poimenovanja za »drugega«/»drugačnega«. ²⁵

²⁴ Ker gre za osamljeno poimenovanje znotraj danega pomenskega polja, pravzaprav težko govorimo o profilirani »drugačnosti«.

²⁵ Razmeroma pogosto imajo v slovenščini negativno vrednotenjsko konotativnost tudi poimenovanja za 'tisti, ki svoje delo opravlja nestrokovno': kot *nizko* sta zaznamovana *konjederec* in *šintar*, kot *slabš.* pa od še rabljenih *amater*,

Tematizacija govorjenja vključuje oceno dejanja, vršilca in njegove lastnosti, rezultat dejanja itn., zaradi velike količine navajamo le še vedno rabljene primere poimenovanj za vrednotenje dejanja: *bevsinati, blebetati, blekniti, česnati, čivkati, čvekati/čvekniti, deklamirati, docirati, dolgoveziti, drdrati, duhovičiti, frazariti, gobcati, gobezdati, gofljati, hvalisati, jezikiati, klafati, klatiti, klopotati, kvasiti, lajati, mleti, moriti, muksniti, nergati, ožirati, pleteničiti, razbobnati, regljati, ropotati, trobezljati, trobiti, tvesti, žlobudrati*. »Drugo«/»drugačno« tematizirajo poimenovanja za pripadnike verskih (*čifut, črnosuknjar, far, judek, pobožnjak-ar, tercijalec*), etničnih (*čuš, lahon, madžaron, švab, ščav, vindišarski*), rasnih (*črnuh, zamorka, rdečeličnik*), svetovnonazorskih (*čistunstvo, dogmatik, jugosloven-ar, klerikalec, kozmopolit, misticizem*), političnih (*dežmanstvo,²⁶ frakcionoš, grupaštvo, kulak, kvizling, črnorokec, eksponent*) in drugih skupin (npr. *makaronščina, tehnicist*) ter, redkeje, njihovih lastnosti (*čifutski, laški, pobožnjakarski/pobožnjaški*).

4 Namesto zaključka

Leksiko z negativnim vrednotenjskim konotativnim pomenom v novem slovarju SNB smo zaradi njene maloštevilnosti omenjali le obrobno, a v zvezi z interpretacijo gradiva s kvalif. slabš. ji je treba nameniti nekaj besed, že zaradi aktualnosti slovarja. Če za lekseme, v SNB označene z *vulg.*, v 3.1.1 ugotavljamo, da se načeloma ujemajo z lastnostmi tako kvalificirane leksike v SSKJ, tega za skupino s kvalif. *slabš.* ne moremo v celoti potrditi. V 3.2.3 za SSKJ ugotavljamo nadaljnji upad poimenovanj za spolnost, medtem ko v SNB štiri (*buzi, homič, lezba, toplovodar*) od vsega 14 s *slabš.* kvalificiranih iztočnic tematizirajo homoseksualno spolnost – in nobene druge, čeprav poimenovanja za nove spolne prakse sicer v SNB so, npr. *svinganje*. Za izražanje spolnosti so se torej v zadnjih dveh desetletjih v slovenščini na novo oblikovala negativno vrednotenjsko konotirana poimenovanja za posebno družbeno skupino, zato jih lahko iz skupine poimenovanj za spolnost premaknemo v nadrejeno skupino poimenovanj, ki tematizirajo »drugega«/»drugačnega«.

Na koncu je za ustrezno razumevanje pravkar povedanega treba opozoriti, da se je zaradi zamenjave tristopenjske lestvice negativne vrednotenjske kvalifikacije v SSKJ z dvostopenjsko v SNB vsebina kvalifikatorjev nekoliko spremenila. Manj to velja za skrajno stopnjo (*vulg.*), bolj za vsebino kvalif. *slabš.* – tako označeni leksemi v SNB imajo večjo stopnjo negativnega vrednotenja. To potrjuje že dejstvo, da v novem slovarju iztočnice niso zaznamovane s kvalif. *nav. slabš.* in *nizko*, nato pa še to, da se pri nobenem od leksemov, zaznamovanih s *slabš.*, vrednotenjska kvalifikacija ne povezuje s socialnozvrstno – za SSKJ pa smo ugotovili, da samo tista leksika, ki je zaznamovana z *vulg.*, nikoli nima eksplicitne socialnozvrstne omejitve, saj je skrajno negativna vrednotenjska konotativnost leksema dovoljšen napotek za rabo. Naj torej razumemo, da se v SNB

diletant, kopitar, kramar-ica, maltar, mazač-ka, mešetar, packač, padar, peresar, peroprask, šarlatan, šušmar, zoboder. Iz SNB gre s kvalif. *slabš.* v to skupino *venetovanje* s pomenom *neznanstveno prizadevanje, ki Venete prikazuje kot prednike Slovencev*.

26 Že dolgo ne več v rabi (nanaša se na politika iz 19. stol.). Tukaj ga navajamo kot eno od možnosti za nastanek in tvorbo tako zaznamovanih leksemov. Prim. za pristaša Slovenske demokratske stranke, poimenovanega po njenem predsedniku, obstajajo v tem trenutku tri poimenovanja: *janševcec, janšist* in *janševist* – prvi je že v SNB in brez vrednotenjskega kvalif., druga dva (še) ne: drugi ima v Gigafidi 857 zadetkov, tretji komaj 16. Na brskalniku www.najdi.si je zadetkov za vse tri še mnogo več. Pri tako pogosti in tako aktual(istič)ni rabi je ustalitev enega od poimenovanj v pomenu z dodano vrednotenjsko konotativnostjo več kot verjetna.

tej samoumevnosti pridružujejo tudi leksemi, kvalificirani s *slabš.*? Ali bi morala biti ob izrazno enakem, čeprav vsebinsko premaknjenem kvalif. *slabš.* razlika v definicijah v SSKJ in SNB bolj poudarjena?²⁷ Ali pa bi kazalo razmisliti o novem poimenovanju za ta kvalif., npr. *žaljivo*?

Literatura

- GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209.
- KRŽIŠNIK, Erika, 2004: Določanje jezikovno- in/ali besedilnozvrstne zaznamovanosti v frazeologiji. Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti. Obdobja* 22. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 103–120.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1972: Kategorizacija in stilna opredelitev ozko knjižne leksike. *VIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 35–52.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Druga, dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 1993: Ekspresivne oz. čustvenostne oznake v slovarstvu. *Slavistična revija* 41/4. 529–534

Viri

- Gigafida, Korpus slovenskega jezika: <http://www.gigafida.net>. (Dostopi 11.–14. 4. 2013.)
- PLETERŠNIK, Maks, 1894/95: *Slovensko-nemški slovar*. V Ljubljani.
- SNB=*Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, 2013. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- SP I=*Slovenski pravopis. I. Pravila*, 1990. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SP 01=*Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
- SSKJ=*Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana 1970–1991 (CD-rom in spletna verzija <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>).
- Wikipedija, prosta spletna enciklopedija: <http://sl.wikipedia.org>.

²⁷ Prim. *slabš.* SSKJ (Uvod s. XXI) »zaničljiva, prezirljiva beseda, pomen ali zveza«; SNB (2012: 35) »Kvalifikator slabšalno se nanaša na besedo, pomen ali zvezo, ki izraža izrazito odklonilen odnos do poimenovanega.«